

B 3713

Bombitz Attila

Mindenkori utolsó világok

PhD-értekezés tézisei

Témavezető: Dr. Bernáth Árpád

Szegedi Tudományegyetem

2000

I. A disszertáció célkitűzése

Elméleti érvényességgel aligha lehet az osztrák irodalom vagy regényirodalom lényegét meghatározni. William M. Johnston 1982-ben mégis nyitott kánont kért számon az osztrák irodalmi kritikán, anélkül, hogy pontosan lehetne tudni, ki tartozhat bele egy 'osztrák' kánonba, és ki nem. Az osztrák irodalom mindenfajta elméleti diskurzus mellett vagy ellenére létezik, megrögzült virtuális szöveggént legalább. A regény, ha osztrák, különösen huszadik századi ismétléseiben, "világirodalmi" elismertséget és rangot vívott ki magának, s ahogy érzékeljük az "újabb" középgeneráció sikereit, kijelenthetjük, hogy Ausztriában - az osztrák irodalomban - az előző századvég poétikai újdonságaihoz hasonlóan e századvégen is újra izgalmas dolgok történnek.

Nem csupán arról van szó, hogy egyes nevek és e nevekkel jelzett művek már most fogalommal válnak az új századvégi-ezredvégi (regény)irodalom történetében, de arról is, hogy a külön-külön megvívott poétikai harcok eredménye némi relevanciával felruházzható olvasással közös horizonton válik igen gyors ütemben tárgyalhatóvá. Azonban nem az egyes művekből elvonatkoztatott, úgynevezett sajátlagos "osztrák" irodalmi jegyek absztrahálásából, felsorolásából jöhet létre egy irodalom, egy rétegző hagyomány képe. A hagyományok újrafelvétele, átírása és ismétlése során alakuló módosulásokra (azonosságokra és eltérésekre) történő kérdezéssel, a közte és a nóvumként leírható beszéd módok közti feszültség értelmezésével, illetve a közös megszólítás alá eső terrénok egymásba írásával alakítható legitim módon e "kép".

Azon túl, hogy az általam poétikai világteremtésükben kiemelten pozicionált Ingeborg Bachmann-nak, Thomas Bernhardnak, Peter Handkének, Robert Menassének és Christoph Ransmayrnek valamiféle természetes köze volt, van Ausztriához, egy multikulturális, többnyelvű, történelmi és kulturális eszmékkel terhelt, állandó identitászavarban gyökerező és változékony formájú államisághoz, azon túl tehát, hogy osztrák szerzőknek vallották vagy vallják magukat, a

hagyományok omló mechanizmusának, a világot kioltó egzisztenciális veszélyeztetettségnek, az én eróziójának tapasztalatközvetítésében, a mindezt megragadni és a mélységekig analizálni tudó nyelvi episztémérendszerükben és "köztes terű", egymásra másolódó kronotoposzaikban, "mindenkori utolsó világaikban" olvashatók és írhatók össze. Vagy szublimálhatók a fentiek értelmében "képpé". S hogy befogadástörténetileg is hagyományt átalakító, illetve hagyományalapító szerzőkről van szó, elég csupán felvetni, hogy a hatvanas-hetvenes évek "irodalmi történeteiben" Bachmann, Bernhard és Handke már egyszerre jelzi az osztrák irodalom 'tényét', míg a nyolcvanas években egyértelműen Bernhardtól és Handkétől származnak a mérvadó 'osztrák' regények, miközben Bachmann újrafelfedezése folyamatos. A nyolcvanas évek végétől egészen a kilencvenes évek közepéig Handke egyre gyengülő recepciója és Bernhard utóklasszicizálódása mellett pedig Menasse és Ransmayr harmadik generációs "esélyeit" latolgatja a kritika.

II. Az alkalmazott módszerek

A bevezető fejezetekben esztétikai-kritikai nézőpontok kijelölésével, a monarchikusság-európaiság dialógus elemzésével, valamint kommentálásukkal "fogom hálóba" az osztrák (irodalom) kérdésköreit. Részben virtuális disputát kezdeményezve a témában mérvadó és megkerülhetetlen szerzők, Claudio Magris, Ulrich Greiner, Walter Weiss, Wendelin Schmidt-Dengler, Klaus Zeyringer, Robert Menasse és Fried István "osztrák történetet" megalapozó-megkérdőjelező téziseivel, részben pedig - az előzők figyelembevételével - ajánlatot téve Christoph Ransmayr *Monarchia*-történeteinek anomáliákban gazdag befogadástörténeti példáján egy lehetséges "osztrák" olvasatra. S mivel történetileg sem árt tisztázni, mely regénykorpuszok mely történet-poétikai újdonsága lehet vonzó egy 'osztrák regénypolc' összeállítója előtt, e diskurzusrészt megelőzve és földolgozandó anyagot biztosítva az elméleti játékokhoz, három nézőpont segítségével ábrázolom az

osztrák regényirodalom látenszen folyamatos (történeti) olvasatát. Egyrészt feltételezhető az az "osztrák" elbeszélői hagyomány, amely a múlt század végétől az "én" helyzetét (veszendőségét) és az "egészben" való létezést (lét-telenséget) szólítja meg. Másrészt kijelölhetők e "tematikán" belül azok a poétikai-beszédmódbeli fordulatok, amelyek az újabb századvégi regénytörténetekben már nyelvi hagyományozódásokként köszönnek vissza. Harmadrészt a való világ válsága és a regény válsága közti dialógusból (századelő, háború utáni, nyolcvanas- kilencvenes évekből) különböző válaszok absztrahálhatók a személyiség fenyegetettségére és a társadalmi önmegalkotás horizontjára.

Az osztrák irodalom történeti és poétikai folyamatosságát erős mítoszképzés támogatja, miközben egyre-másra zajlik annak "törésvonalas" demitologizációja. Magris és Greiner küszöb nézőpontú (olasz és német) mítoszképzése belső oppozíciós elhatárolódást hívott elő az osztrák germanisztikában. A legújabb osztrák irodalomtörténetek alapvetően Weiss hagyomány-törés koncepciójára támaszkodva (Schmidt-Dengler, Zeyringer) írják felül a Habsburg-mítosz, és egyáltalán a mítosz osztrák irodalmon belüli intertextualizálhatóságát. A probléma befogadástörténeti elemzése ezért megkerülhetetlen, s fontosnak tartom Menasse irodalomszociológiai és Fried interkulturális kutatásait is e dialógusba bevonni, hiszen az osztrák identitásbeli kérdések "irodalmi" megoldásai éppen a szűknek érzékelt határok átlépésében és virtuális világtágításokban gyökereznek.

Nem tagadható, hogy az "elméleti" megközelítések határozottan irodalom"történeti" összefüggések kimutatásán alapulnak. Ez az osztrák irodalom elméletileg nem éppen releváns létmódjából következik. És abból a nem is titkolt meggyőződésből, miszerint az általam választott (reprezentáns) osztrák szerzők teljesen egyedi nyelvi világokat alkotnak egész életművükön keresztül, amiért is közös nevezőre hozásuk némileg erőltetett, különösen ha meggondoljuk: mind az öt szerző - akár az Ausztria-perifériát (Ostmark), akár az Európa-centrumot hangsúlyozva, de mindenképp az Ausztria-szűkösséget szituálva -, többet él-élt hazáján kívül. A róluk szóló fejezetekben ezért három, egymásból kiinduló

hullámkörben az egyes szerzők sajátlagos poétikaközpontúságát, prózájuk alakulását, illetőleg ugyancsak egy-egy reprezentatívnek tekinthető elbeszélő munkájuk árnyaltabb értelmezését próbálom összefogni. Életművük megközelítésére, és az egyes művek státuszára vonatkozó befogadástörténeti elemzések és kommentárok itt sem megkerülhetők. Választott szerzőim, az ugyancsak reprezentatívnek tekinthető (és kanonizálható) kísérleti irodalommal szemben, sajátlagosan egyéni, nem lecsupaszított nyelvi episztémékben és az azokban megmutatkozó, nem távollevő világszerűségekben fejtik ki poétikai hatóelvüket. A referenciális-fikcionális olvasatok ellentmondásaiba gabalyodott értelmezői kérdéseket, az osztrák történet meghatározottságának feszültségeit a poétikai lehetséges világok narratológiai bázisának segítségével kívánom feloldani.

III. A disszertáció tárgya

Bevezető "elméleti" alapvetéseim közül a következő nézőpontot helyezem a dolgozat egészének középpontjába: az osztrák szellemiségre oly jellemző és állandó identitás-keresés, folytonosság-feltételezés és az azokra történő, történetileg szinte megszakítatlan kérdés az osztrák irodalom védjegyévé vált, mindez elméleti síkon inkább túlbecsült gesztus, mintsem releváns, önreflexív kérdés-lehetőség. Az osztrák és az ezzel történetileg egyet jelentő monarchikus jegyek tipizálása és újrafelhasználása a legújabb diskurzusokban már nem elsősorban irodalomelméleti, hanem antropológiai kérdés, amely nem tartozik az irodalmi intézményrendszer hatókörébe. Amit az osztrák irodalomtudomány identitás-jegyek gyűjtögetésén és matrixszá szervezésén keresztül, a 'van-e olyan, hogy osztrák irodalom' szinte már unalomig hajszolt önvizsgálódásával véghezvisz, poétikatörténetileg mindenesetre az európai irodalom integrálhatóságának előfeltétele. Hiszen nem csekély jelentőségű az a kérdés, ki milyen hagyomány alapján olvas (tehát lehet osztrák irodalmat csak és kizárólag osztrák szemszögből olvasni, különösen a nagy német irodalommal szembeni belső-osztrák nézőpontból), ugyanez azonban, mivel az

irodalom kiléphet szűk patriarkális kereteiből, és meghatározhatóvá lehet akár saját határán, sőt, saját nyelvén túl is, anomáliákhoz vagy leegyszerűsítésekhez vezethet. A posztkoloniális irodalmak couleur locale-ja vonzó az európai regényolvasat számára, a tradicionális, tipikus, esetünkben: az 'osztrák' viszont már nem tud túllépni 'helyi' jelentőségén. Amennyiben az 'osztrákozó' olvasat kizárólagosan ragaszkodik belső, identitásképző nézőpontjához, határdiskurzusától megfosztott, önismétlő irodalomká válik.

A gyakorlatban Bernhard, Bachmann, Handke, Menasse és Ransmayr egy-egy olyan művén keresztül mutatom fel az 'osztrákozó' olvasatok részleges anomáliáit, amelyek valóban könnyen megadhatják magukat a reális-dokumentatív olvasatnak. Közismert, hogy Bernhard, ha geográfiai pontosság és hitelesség vagyunk, először végigszidta az osztrák vidéket, majd a nagyvárosokra, leginkább Salzburgra és Bécsre zuhintotta cirádás és szarkasztikus szidalomáradatát. Ha komolyan vesszük az osztrákok primitív földhözragadtságát, vagyis hitelt adunk Bernhard szavainak, a könyveiben szereplő neveket - legyen az család- vagy helységnév, legyen az: Ausztria - elsődleges jelöltségükben, azaz realitásuk szerint értelmezzük, lesújtó képnél nem kapunk többet az országról és népéről. Handke a *Die Wiederholung* (Az ismétlés) című regényében utópia-álmát vélte megvalósítani, és szlovén-hithűsége hozzásegítette ahhoz, hogy újra felfedezze a mítoszt, a mítikus népet és annak varázslatos nyelvét. Hogy a történelem másképpen alakult, mit sem változtat a könyvben körülírt szimbolikus hazataláláson, jungi ősfarmák újrafelfedezésén, a nyelvbe vetett csodálat újabb és újabb megnyilatkozásán. Az elbeszélés 1986-ban jelent meg, majd kénytelen-kelletlen következtek az esszéisztikus és dramatikus folytatások a jugoszláv események miatt. A Handke-életmű egyik legfontosabb problémája, mit tekintünk belőle valóságreferenciálisnak, és mit irodalmilag fikciónak. Hasonló anomáliát teremt a dokumentatív olvasat Christoph Ransmayr *Morbus Kitahara* című regényében, amely számos recenzense számára a fasizmus rémtetteinek esztétikai megragadását jelentette, és azonosságokat kerestek a regényben szereplő Moor és a valóságban létező

Mauthausen és környéke között, valamint a meg nem valósított Morgenthau-terv (hogyan büntessük a II. világháború bűnös népeit) és a Ransmayr által kitalált, kökorszaki állapotokba visszavetett 'világ' "terve" között.

A referenciális, nem-fikcionális olvasat elsőrendűségének megkérdőjelezésével is leírható e művekből a tipikusan 'osztrák történet', de csak a maga koherens és releváns modell-olvasatában, amely részét, de soha nem az egyes művek saját, autonóm világszerűségének kizárólagos részét alkothatja. A két olvasat nem megfelelő kezelésével, különösen a reáliákat elsődleges alapként kezelő nézőpontok keresztműzésében, válhat öncélúvá az 'osztrák történet' előfeltételezése. Az 'osztrák' nézőpontú anomáliák feloldására Ransmayr korai Monarchia-történeteinek és befogadástörténetének elemzésével kísérlek ajánlatot tenni, melynek végkövetkeztésében is a világ-kitalálás poétikai funkciójának legitimálhatósága áll. A szakirodalom által periférikus szerepet kapott első, "alapozó" Ransmayr-történetek ugyanis tematikusan (is) 'kelet-európai'- vagy 'Monarchia-történetek' lehetnének, ha kezdettől fogva nem volna látható a Ransmayr-poétika alakulása során a történetiség globális meghatározottsága: az, hogy a mindenkori világábrázolások túlnőnek saját, szó szerinti jelöltségükön, ezáltal olyan szimbolikus jelentéstartományok nyílnak meg a mű szövegvilágában, amelyek nem engedik meg a kizárólagos és rögzített nézőpontok modalitását. Ehhez képest Ransmayr két Monarchia-történetében, az *Auszug aus dem Hause Österreich* (1982, Kivonulás az Ausztria-Házból) és a *Przemyśl* (1985) címűekben funkcionáló virtuális Habsburg- illetve közép-európai karnevál-történetet olyan modellként kellene felfogni, amely poétikai adalékot nyújt Ransmayr "episztémén túli" virtuális tapasztalatának alakulástörténetéhez.

Különösen vonzó lehet egy regényirodalom történetében, ha szerzőik tudomásul véve a fennálló világ elméleti diskurzusainak mindenkori aktualitását, nem azok illékony és kérdéses leképezését mintázzák újra, hanem jóval megelőzve az elméleti megragadhatóság és megfogalmazhatóság konklúzióit, regénytapasztalatban különálló, egyedi és autonóm premisszákként tárják fel

azokat. Bachmann, Bernhard, Handke, Menasse és Ransmayr a világot túlélő, kioltó, ismétlő, újrafelhasználó és kitaláló meghatározottságaikban, világegészen és sajátlagos nyelviségben ragadják magukhoz. Más kérdés, hogy éppen ez alatt az 'egész' alatt roppannak össze utolsó hőseik. Bachmann figurái a 'mindennel' szemben fogalmazzák meg léttöredékeiket, Bernhard figurái egyazon pillanatban értik meg a végső megválaszolatatlanság titkát, s zuhannak ki létodujaikból, Handke világból kioltódott figurái a normatív világ-nyelv-tudás tereumán szédelegnek, s átélve a feltámadás szentségét, Menasse és Ransmayr történetei pedig a világ lassú kibetűzése közben lezajló határátvédésekről és határátlépési kísérletekről szólnak, miközben felismerhetetlenségük, félrekódolhatóságuk, vagy egyszerűen csak ismétlődésük következtében éppen a határszituációk omlasztják össze disszeminált világjáróik utolsó világát.

Bachmann - és protagonistái - minden egyes szóért megküzdének, mert a személyiségproblematika elválaszthatatlanul egybefonódik a kommunikálás nehézségeivel. A kapcsolatokra képtelen, közömbös, bensejükben szétesett emberek, Bachmann "hősei", önmagukra kényszerített, testüket-lelküket nyomorító szerepekben funkcionálnak. Életük valamely váratlan pillanatában azonban szinte mindnyájan olyan határhelyzetbe kerülnek, amelyben óhatatlanul beleütköznek az eddig nem tudatosított egzisztencia kérdéseibe. Bachmann a határhelyzetben kintlódó ember érdekli, akiben 'csupán' annyi történik, hogy ráébred: eddig jól funkcionáló élete elakadt, szereplői egyszerűen képtelenek folytatni eddigi életüket. A kizökkenés kiváltó oka általában esetleges, és önmagában teljesen lényegtelen. A funkciója a fontos - az, hogy kiderül, mennyire megalapozatlanok, labilisak az eddig biztosnak hitt, magától értetődőnek elfogadott életkeretek. A szereplők arra döbbennek rá, hogy életüknek vajmi kevés köze van önmagukhoz, ahhoz az éhez, aki a kritikátlanul elfogadott és rutinszerűen élt élethelyzetekben meg sem születik. Menekvés lehetőség Bachmann szövegeinek tapasztalata szerint a kiűtkeresésben van. Ha idő előtt rá nem omlik a bachmanni szubjektumokra a világ. E határátlépési kísérletet, az Ausztia-Ház történeti és egzisztenciális megragadhatóságát,

történelmén túli jelenvalóságának kritikus megközelíthetőségét Bachmann utolsóként megjelent kisregényében, a *Drei Wege zum See* (1972, Három út a tóhoz) címűben elemzem, mely nem csupán intertextuális dialógust nyit a Joseph Roth-i monarchikus hagyománnyal, de le is számol annak folytonosság-függvényével.

Bernhard ismétlő struktúrájában minduntalan éppen lejegyzí valaki-mindazt, amit másoktól hallott, de ez nem események rögzítését jelenti, hanem számadás szavakról, kifejeződési modellekről. A (le)jegyzők szöszövek, szóhálók-készítői. Monomániásan azon munkálkodnak, hogy a szóözön lejegyzésével teremtse nek rendet, leljék meg helyüket a világban. De az ellenkezője történik: maguk is belegabalyodnak ebbe a hálóba. Bernhard hősei a fullasztó világ ellen a szóval támadnak, a szóban keresnek védelmet. A nyelvi alak így teljességgel elfojtja ugyan a primer valóságot, de immár önmaga válik fojtogató közeggé. A szóáradatban menekvést kereső individualitás éppen a szavak ismétlődő körforgásában roppan össze. Bernhard nem kínál menekvésí lehetőséget az egzisztenciális retténétből. Nála a világ valóban az utolsó stádiumából oltódik ki. Leggyakrabban értelmezett és a legmesszemenőkíbb értelmezhetetlen regénye, a *Das Kalkwerk* (1970, A mészégető), azért lehet fontos kiindulási pont Bernhard poétikai beszédmódja lassú alakulásának és módosulásának értelmezéseiben, mert történetében az Ausztria-referencia gyűlöletszidalmáiban itt bontakozik ki teljes terjedelmében legelőször, ugyanakkor modell-olvasót a szövegbe kódolva az elbeszélő(k) minduntalan a fikcionalitáson belüli referencia-irritációt hangsúlyozzák, miközben az egyetlen (valóságos) elbeszélő meglévő történetbe ágyazottságában is "hagyományos" regénystruktúrát "ígér" olvasójának.

Handke írásművészete következetes átváltozásában jut el a nyelvi kifejezhetőség újrafelfedezéséhez. Első elbeszélői szövegeiben a kommunikációs lehetőségek szűkösségét tematizálta, bennük ugyanakkor már az is láthatóvá lett, hogy szavak és tárgyak egybeesésének, jelölő és jelölt simulékonyságának zavará irritációból művészi világ-látássá alakulhat. Az, hogy a beszéd nem lehet a megértés forrása, sőt maga a megértés sem létezhet, ezt először egy olyan nyelvkezeléssel

haladta meg, melyben kialakult nyelvi frázisokkal és klisékkel írt le történeteket. A nyelv ilyen értelemben még mindig megmerevedett, a valóságtól különálló jelrendszer, de éppen a valósággal való szembesítése révén alkalmazható a valóság rögzítésére. Hogy azután Handke "lassú hazatérésében" valóban hazataláljon a nyelv szentségébe, ahol a korábbi tapasztalatok magányszituációja feloldódik, s általa megnyílik a nyelv, az emberi (handkei) létezés legfontosabb alapja. Handke ettől a pillanattól kezdve minden egyes művében a világ nyelv általi olvashatóságát rekonstruálja - Bernharddal szemben. A dolgok és jelenségek világának, ahogy a szavak világának is, megvannak a maguk betöltetlen helyei; ez az üresség Handke olvasó figuráit mágikus módon vonzza, mert meghatározatlanságaik kihívják a fantázia betöltő erejét. Az olvasás, a betűzés, a nyelv felfedezése egzisztenciális kérdés. Az írás-mű ugyanakkor nem jelek ellen-világát, hanem a világ megközelíthetőségének alapvető metaforáját jelenti. Betűk dekódolásából és a világ leírásából, a világ betűző olvasásából teremődik meg a tapasztalat szövege, a poézis poézise Handke - és nyomában Ransmayr - olvasás- és írásművészetében. A *Die Wiederholung* (1986, Az ismétlés) ennek a poétikai hazatalálásnak egy lehetséges történetét ismétli meg, melynek befogadástörténetét a szerző későbbi Jugoszlávia-esszéi és útirajzai, különösképp pedig legutolsó darabja alapvetően ideológiailag módosítja, kioltva a Handke-poétika elbeszélés-szentségének fenomenológiailag tisztázatlan életvilágbeli oszthatatlanságát.

Hogy beszélhetünk-e e század- és ezredvégen, éppen a káosz újrafogalmazódásakor a történelemnek arról a hitéről, miszerint értelmes és céltudatos tartalommal rendelkezne, több mint kétséges, mondja regénytrilógiájában Menasse. Az 'elszellemtelenedés' hegeli fordított világa tiszta cirkusz. Menasse ugyanakkor nem áll le a posztmodern negativitásánál, újra és újra kezdi a történelem történetét, mert a történelemnek, a művészeteknek nem lehet vége, ha egyszer elkezdődött, retardált állapotában is "folytatódik" a világ. A szellem apokaliptizisáról terjesztett próféciák, mint ahogy az ellenkező töltetű, a Hegelt újrairó regény-szüzsé, a világ számára egyformán felesleges eszmék. A világ lehet, hogy olyan,

amilyenek leírják, de erről a világ nem vesz tudomást. Menasse világa az eredetiség kétségbevonásával és az elméleti rendszerek felesleges tényén ironizálva, a rosszul elsült megvalósulási kísérletek egy lehetséges történetét modellálja, amely modellben idézet a figurák élete, idézet az a megkonstruált világ, amelyben mozognak, idézet maga a 'regény'. A véletlenszerűség e rendszert összetartó, idézetszerű erejének 'irodalmi' tematizálása Menassénál az úgynevezett 'valóságos' világ hiányzó rendjének ellensúlyozásaképp fogalmazódik meg, a szétesett, darabjaira tört, nyelvileg meg nem ragadható 'külső' világhoz képest párhuzamos tendenciákat mutató belső, kohézióját még az irodalmiság kritériumaival, ha még oly átlátszóan is, de őrző 'lehetséges világok' önstrukturáló és öngeneráló ellen-példáiként. A véletlenszerűség és a rendszerszerűség egymást kizáró fogalmi abban az irodalmi (esztétikai és etikai) virtuális 'valóságban' érintkezhetnek egymással, amelyben a mindenkori 'világalkotó', tudomásul véve és programatizálva a fennálló 'világ' gerjesztette hagyományok újraértelmezésének szükségszerűségét, mű-konstrukciójával szintetizálja a megoldatlannak és megoldhatatlannak tűnő problémákat, és válaszáat a fennálló rendszerrel, Menasse az osztrák irodalmi hagyomány színterén a fennálló rendszertelenséggel szemben fogalmazza meg. A 'világ' kiüresedett helye betöltésre vár, és ezt az ironikusan, szinte már szarkasztikusan szemlélő epikusi gondolatrendszer igen erősen átlátszó és koncepciózus ellen-renddel tölti be, ahol a korrespondenciák, illetőleg a véletlenszerűségek nem a virtualításban létező feszültség fenntartására törekednek, hanem a világ kiüresedésének látszólagosan és átláthatóan betölthető, mondhatni hétköznapi, mindenfajta értelmezést nélkülözni tudó lehetőségére mutatnak rá. Menasse regénykoncepciója azon túl, hogy állandó öninterpretációs allűrjeivel felszabadítja olvasóját az igencsak gazdag, motívumok és emblémák alkotta szövegstruktúra felfejtésének és megfejtésének "kötelezettsége" alól, a véletlenek látványos tobzódásával azt is kívánhatja modellálni, hogy a végtelen számú permutáció lehetőségén felbuzdulva az olvasó saját kompetenciája szerint toldozgassa, egészítgesse a regény (lehetséges) struktúráját. Vagyis a rendszer

kiegészíthető, továbbírható, éppen úgy, ahogy Menasse tette ezt a mások - éppen Bachmann, Bernhard, Handke és Ransmayr - által fémjelzett történetekkel. A *Selige Zeiten, brüchige Welt* (1991, A regény kora) értelmezésekor e modern-posztmodern széttartó, ugyanakkor dichotomatikus tarthatatlanságában is szarkasztikusan egy irányba, (vissza)mozduló dialogicitást mutatom ki.

Ransmayr regényművészete felelős diskurzust nyit a még fennálló és ugyancsak talán maradék európai hagyomány meglétéről. Nem a posztmodern gesztusnyelvű búcsúzás, nem az apokaliptikus nézőpont, sokkal inkább a posztmodern állapotot meghaladó 'klasszicizálódó' átmenet omlasztja össze kitalált világait, világaiban pedig a mindenkori individuumokat. Ransmayr egész regényvilágában a nyelv által áttűnő történet egy bizonyos ponton letér az ismert ösvényről, és Borges után szabadon, egy számára lehetséges útvonalon kezd elbeszélésbe. A mindenkori történet pedig azt a párhuzamosan létező, téridőt átalakító, deformáló és metamorfizáló jelent beszéli el, amely a világ összes történetéből kiválasztva éppen ennek, kizárólag ennek az egy világnak - a mindenkori jelennek - ad létjogosultságot a regényvilágokban modell-szinten működő cselekmények etikai meghatározottságában. Ransmayrt egybeolvasva: A *Die Schrecken des Eises und der Finsternis* (1984, A jég és a sötétség rettenetei) fikcionális története egy valóságos történetet előfeltételezett, melyben a dokumentumok, a lexikonszerű összefoglalások, a könyvet kísérő ábrák és karcolatok a valószerűséget szóródásában hangsúlyozták. A *Die letzte Welt* (1988, Az utolsó világ) történetében Ransmayr a valóság történetének fehér foltját (Ovidius történetét) a maga fikciójával töltötte ki, ami számos klasszika-filológust igen meglepő módon Ovidius és a *Metamorphoses* újraértelmezésére vagy Ransmayr tarthatatlan (hiteltelen, hamis) elbeszélésének kijavítására szólított fel. Ugyanakkor más elemzők alaposan félreértve és megsértve Az *utolsó világ* történeti világokat átlényegítő és modelláló regényvilágának részinterpretációknak teret nem engedő autonómiáját, aktuálpolitikai megnyilvánulásokat szemrevételeztek valóság és fikció dehomogenizálása következtében. A *Morbus Kitahara* (1995, A Kitahara-kór) ebből a

nézőpontból a leginkább sértett mű. Mivel a fiktív, nyelvben ábrázolt világ a regényben tökéletes *egészként* van jelen, az áthallás annál rémisztőbb aktualizációkra kényszerítette a kritikusokat, akik igyekeztek olyan információs csatornát keresni, amely kibillentí fikciós státuszából a *Morbus Kitahara* negatív múlt-jelen-jövő képét. A regény valóságos fehér foltja, ha szándékában állna, a második világháború lezárását követő 'visszafordított történelemnek', a győztesek bosszúhadjáratának, a (valóban létezett) Morgenthau-tervnek adhatna szabad teret. A poétikai elmozdulás látványos: minél hihetlenebb egy történet, minél erősebb a "fikció", annál inkább kiolvasható az olvasó szükséglete, hogy saját, utolsó, jelenbeli világa és a kitalált, mindenkori utolsó világ között szilárd átmenetet feltételezhessen. Az átmenet gerjesztette átmeneti felismerés azonban, ahogyan a történet figuráit és világukat összeomlasztja, úgy bizonytalanítja el az olvasó fennálló világának valóságát is. A *Morbus Kitahara* azért különleges regény, mert szövegvilágát Ransmayr merész képzettársításokkal, az európai történelem és kultúra, a hagyomány alapos felforgatásával találja ki. Világok összeütközése tematizálódik a regényben: győztesek a legyőzöttekkel, a természet a techno-társadalommal, az archaikus hagyomány a multimédiával alkotnak erőteljes oppozíciót. A nevek archaikuma, a hagyomány kioltása, a technika pusztítása és az új kultúra térnyerése az átmenet pillanatát végtelen spirállá alakítja. A világ e rétegzettségében az individuális létezésnek nincsen esélye: a regény lokális világát meghatározó hagyomány lassú felszámolódása ('Európa'-kép) és a világot globálisan átíró kultúra térnyerése ('Amerika'-kép) közti átmenetiségben, a hatások és ellenhatások összűzésében kizárólag az átmenetiséget felismerő, a határokat átlépni tudó egzisztenciára nem omlik rá a világ egésze. A *Morbus Kitahara* azt a világtörténetet deformálja, amelyben a világháború győztesei úgy döntenek, hogy méltó elégtételt vesznek a háborút kirobbantó bűnösökön, és világukat az időben hatalmi és katonai erővel visszafordítják, vissza a kőkorszakba, posztmodernből a premodernbe. E regényt a németnyelvű kritikák inkább elhallgatták, legfeljebb referenciálisan kértek

némi distanciát számon, mintsem szembehelyezkedtek egy poétikusan erőteljes történeti 'szembe'nézéssel.

IV. A kutatás eredményei, hasznosíthatósága

Dolgozatomnak nem eredménye, de világos konzekvenciája, hogy befogadástörténeti, mítoszkritikai, narratológiai nézőpontok segítségével felmutathattam és részletesen, egyénre szabottan és általánosan is elemezhettem azt az "állapotot", amelyben az osztrák "irodalom" sajátlagosan "létezik". Esetében mindvégig egyfajta posztmodernségen túlmutató, azt egyfolytában magába gyűró és reflektáló, interkulturális szituációban létező "történetről" van szó. A mai németországi németnyelvű irodalommal szemben máig megőrizte speciálisan egzisztenciális irányvonalát, mely globális, mindenre kiterjedő életmű-projektjeiben nem "csak" feszegeti e lét-kérdéseket, de alapvetően a nyelven keresztül történő megismerési folyamatok lehetséges modelljeit is felvázolja. Az, hogy az "életmű" mint olyan nem veszítette el érvényét, nagyban hozzájárul a világ-képek és a látásmódok nem pusztán részletekre koncentráló működéselvéhez és az elbeszélés minden elméleti krízisé is túlmutató egésszerűségéhez. Az osztrák regénytörténet egyéni ismétlődérendszerei (az általam pozicionált Bachmann-, Bernhard-, Handke-, Menasse- és Ransmayr-életművek) megszüntetik azokat a helyi érvényű és szűkös határokat, amelyek csupán egy bizonyos irodalmi intézményrendszeren belül és kulturális beágyazottságban értelmezendők. Ez pedig már az "európai regény" - "világregény" körforgásába történő centrális kapcsolódást jelenti, melynek interkulturális meghatározottságát az osztrák regény éppen a periférikus hagyományból származtatja.

Magyar nyelven és megfelelő elméleti felkészültséggel Széll Zsuzsa alapos tanulmányai óta (Válság és regény, 1970; A viszonylagosság kihívása, 1982) nem született az osztrák irodalomról és identitásról újabbkeletű magyar kritikai és szisztematizáló igényű munka. Disszertációm is csak részben töltheti be e hiányt,

hiszen az általam tárgyalt korszak szerzői bár reprezentánsai az osztrák regényirodalomnak, de éppen e választásból eredően nem fedhető le minden lényeges nézőpont: többek között az ún. osztrák kísérleti irodalom elemzése külön disszertációt igényelne. Fontosnak tartottam azonban éppen földrajzi és kulturtörténeti közelségünk okán felvillantani mindazokat a jelentős poétikai alkotásokat és alkotóelveket, amelyek a mai magyar kritikai- és elbeszélési irodalomban egyaránt ismeretlenek. Reményeim szerint munkám így megfelelő distanciával hasznosítható mind az összehasonlító regényelméletben, mind az osztrák irodalom oktatásában és kutatásában.

V. Publikációk a disszertáció témaköréből

1. Változatok a monomániára. Osztrák irodalom / Peter Handke / Az ismételés. In: Tiszatáj, 1996/6. 47-55.
2. Thomas Bernhard: A mézészetű. In: (Ambrus Éva szerk.): Huszonöt fontos német regény. Lord-Maecenas, Budapest, 1996. 297-308.
3. Christoph Ransmayr Monarchia-történetei. In: (Fried István szerk.): Töprengések Kundera "Szépséges szép üveggolyójá"-ról. Kapcsolatok, hasonlóságok, jelenségek az irodalom Monarchiájában. JATE BTK Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék - Tiszatáj Alapítvány, Szeged, 1997. 27-45.
4. Buch der Erinnerung. Über Peter Handkes Erzählung Die Wiederholung. In: (Hg. von Zsuzsa Breier, Edit Király und Angelika Thumm): Die Erinnerung in der deutschsprachigen Literatur. Symposion der ungarischen Nachwuchsgermanisten. Budapester Beiträge zur Germanistik (32), Germanistisches Institut der Eötvös-Lóránd-Universität, Budapest, 1998. 117-124.
5. Menasse-trilógia, recyclinggal. Robert Menasse: A regény kora. In: Jelenkor, 1998. január, 33-48.
6. Virtuális Monarchia. A 'monarchikus / osztrákozó' olvasatok anomáliáiról Christoph Ransmayr kapcsán. In: Forrás, 1998/1. 58-70.
7. (Szerk. B.A.): Osztrák történetek. Tiszatáj (6), Szeged, 1999.
8. Az el(ö)tűnés művészete. Poétikus és teorétikus bekezdések Christoph Ransmayr könyveihez. In: (B. A. szerk.): Osztrák történetek. Tiszatáj (6), Szeged, 1999. 46-51.

9. Osztrák könyvespolc 1989-1999. In: Magyar Lettre Internationale, 1999/ősz. 79-81.
10. A világ metamorfózisa. Christoph Ransmayr: Morbus Kitahara. In: Jelenkor, 1999/6. 569-584.
11. Ein österreichisches Bücherregal. Best of 1989-1999. In: (Hg. von Mária Mayer-Szilágyi und Margot Wieser Wahlbekannschaften): Literarische Beziehungen zwischen Österreich und Ungarn 1989 bis 1999. Paul Zsolnay Verlag, Wien, 1999. 166-176.
12. A határátlépés poétikája: Peter Handke. In: Jelenkor, 1999. október, 1002-1016.
13. (Fenyves Miklóssal): A világ túlélése. Hommage á Thomas Bernhard. In: Art Limes (Történet - Labirintus), Tatabánya, 1999. 101-108.
14. Geschichten aus dem Mazzini-Nachlass. Zum Netzwerk von Christoph Ransmayr. In: (Hg. von Márta Horváth und Erzsébet Szabó): Netz-Werk. Acta Germanica (9), Attila-József-Universität Szeged, 1999. 135-140.
15. Sorssá lett idegenség - osztrák módra. Ingeborg Bachmann: Három út a tóhoz című elbeszéléséről. In: (Szerk. Saly Noémi): Mihálynapi köszöntő. Írások Ilia Mihály születésnapjára. Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara, Szeged - Budapest, 2000. 84-95.
16. Az eliródó élet. Friederike Mayröcker: Utazás az éjszakán át. In: Élet és Irodalom, 2000. március 3.
17. Bachmann szerint a világ. In: Műhely, 2000/4. 32-41.
18. Die Welt als Meta-Morphisation. Zum Werk von Christoph Ransmayr. In: (Hg. von Markus Knöfler, Peter Plener und Péter Zalán): Die Lebenden und die Toten. Budapester Beiträge zur Germanistik 35, Budapest, ELTE Germanistisches Institut, 2000. 73-93.